

РОЗДІЛ II. ІСТОРІЯ ТА ТЕОРІЯ ПЕНІТЕНЦІАРИСТИКИ

Дука Олег Анатолійович,

головний науковий співробітник науково-дослідної лабораторії науково-дослідного центру Інституту кримінально-виконавчої служби;

Супрун Микола Олексійович,

доктор педагогічних наук, професор, заступник директора Інституту державної служби та місцевого самоврядування Національної академії державного управління при Президентіві України

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ СПІВРОБІТНИЦТВА УКРАЇНСЬКОЇ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ ТА ДЕРЖАВНОЇ ПЕНІТЕНЦІАРНОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ: МИНУЛЕ Й СЬОГОДЕННЯ

Розкрито роль духовного наставництва Церкви у пенітенціарній сфері. Висвітлено віхи співробітництва Української Православної Церкви та Державної пенітенціарної служби України.

Ключові слова: Українська Православна Церква; Державна пенітенціарна служба України; духовне наставництво; засуджені; священнослужителі.

Раскрыта роль духовного наставничества Церкви в пенитенциарной сфере. Освещены вехи сотрудничества Украинской Православной Церкви и Государственной пенитенциарной службы Украины.

Ключевые слова: Украинская Православная Церковь; Государственная пенитенциарная служба Украины; духовное наставничество; осужденные; священнослужители.

The role of spiritual mentoring of the Church in the penitentiary field is shown in the article. Various aspects of Ukrainian Orthodox Church and the State Penitentiary Service of Ukraine cooperation are researched in the article.

Key words: Ukrainian Orthodox Church; the State Penitentiary Service of Ukraine; spiritual mentoring; convicts; clergy.

“У темниці був, і ви прийшли до Мене” (Мф. 24, 36)

У наші дні, як ніколи раніше, перед Православною Церквою стоїть надзвичайно важливе завдання місіонерського служіння серед усіх верств сучасного суспільства, особливо серед тих, хто з різних причин опинився в місцях позбавлення волі – у тюрмах і колоніях. “Пам’ятайте про в’язнів, немов із ними були б ви пов’язані, про тих, хто страждає”, – казав святий апостол Павло (Євр. 13, 3) [1].

Протягом століть Церква справляла унікальний вплив на реалізацію пенітенціарної функції держави. У нинішніх умовах реформування пенітенціарної системи України Церква відіграє провідну роль у становленні

пенітенціарної ідеї, яка засвідчує відмову від виконання покарань через кару, адже поняття “пенітенціарний” походить від латинського слова “poenitentia”, що означає – каяття – внутрішнє самоочищення, тобто виправлення через покаяння [2, с. 38].

Однією зі складових процесу якісних змін у пенітенціарній сфері є забезпечення максимально можливого доступу різних інститутів суспільства до установ виконання покарань, провідне місце серед яких посідає Церква.

Служіння Церкви у тюрмах має переважно духовний характер, а не соціально-побутовий, його мета – спасіння і визволення в'язня через покаяння. Образ розсудливого розбійника виявляє приклад цього покаяння. Його хресні узи й скорботи послужили до переосмислення минулого злочинницького життя і ввели першим у райські обителі. Ідея виправлення, як одне із завдань щодо засуджених, розвилася з християнської заповіді відвідувати в'язнів і піклуватися про спасіння душ грішників. Виправлення – це внутрішнє переродження, перетворення злої волі на добру, гріховної на добродішну. Засобом внутрішнього переродження є Святе Письмо і морально-релігійні настанови. Уже в ранньому періоді християнства можна побачити розвиток такого погляду: I Вселенський (Нікейський) собор 325 р. заснував інститут Procuratores Pauperum (піклування про бідних, бідолашних), члени якого повинні були відвідувати в'язниці, клопотати про визволення невинних, а в деяких випадках навіть винних, постачати в'язням їжу, одяг і використовувати будь-які заходи судового захисту, але головне – уживати заходів до їх морально-релігійного виправлення. Православ'я розуміє тюремне ув'язнення не як помсту, але як засіб внутрішнього очищення засудженого [1].

Понад 200 років у нашій державі Церква брала активну участь у процесі перевиховання і збудження покаяння в душах засуджених. Незважаючи на те що в'язниці існують із незапам'ятних часів, держава почала здійснювати перевиховання засуджених лише з початку XVIII століття. На жаль, на самому початку XX століття цю традицію було перервано. Але ми не маємо права відказуватися від тієї дорогоцінної спадщини, яку залишили нам наші попередники. Адже багато чого з того, що було в минулому, актуально й нині. Останнім часом діяльність Української Православної Церкви (УПЦ) у виправних установах набуває все більш системного і сталого характеру. Наявність великої кількості засуджених, які потребують духовної підтримки священнослужителів, зростання ролі релігії в повсякденному житті виправних установ вимагає продовження і зміцнення співробітництва між Церквою та адміністрацією виправних установ. Водночас, чим більше нагромаджується досвід спільної діяльності, тим ясніше висвітлюються хиби, що істотно знижують ефективність православної місії в місцях позбавлення волі.

Відродження споконвічних традицій душпастирської опіки в місцях позбавлення волі позитивно впливає на морально-психологічну обстановку в установах виконання покарань, сприяє установленню взаємовідносин партнерства між персоналом і засудженими у справі їх виправлення та морального виховання.

Розділ II. Історія та теорія пенітенціаристики

З моменту утворення Державного департаменту України з питань виконання покарань (ДДУ ПВП) як самостійного відомства взаємовідносини священнослужителів УПЦ з адміністрацією виправних установ набули постійного, систематичного характеру. Священик, який відвідує колонію та проводить богослужіння серед засуджених, – це вже не виняток, а невід’ємна частина діяльності пенітенціарної установи.

Першою знаковою подією у сучасній історії взаємодії пенітенціарної системи і Православної Церкви стала зустріч священнослужителів УПЦ і працівників системи виконання покарань, яка відбулася 29–30 жовтня 1996 року. Ця подія стала можливою завдяки ініціативи митрополита Харківського і Богодучівського владики Никодима.

Логічним оформленням взаємовідносин ДДУ ПВП та УПЦ стала укладена 29 листопада 1999 року Угода про співробітництво. Угода стала важливим кроком у справі забезпечення конституційного права громадян, які тимчасово ізольовані від суспільства, на свободу світогляду і віросповідання, вона визначила формат взаємовідносин, що ґрунтуються на нормах Конституції України, Закону України “Про свободу совісті та релігійні організації”, кримінально-виконавчого законодавства. Вагомий внесок зі сторони пенітенціарної системи у налагодження тісного співробітництва з Українською Православною Церквою зробили Голови ДДУ ПВП Іван Штанько та Володимир Львовчкін.

Для забезпечення толерантного та виваженого підходу до спільної участі представників різних віросповідань у роботі зі засудженими 26 лютого 2002 року було створено Українську міжконфесійну християнську місію “Духовна та благодійна опіка у місцях позбавлення волі”, засновниками якої стали 12 християнських конфесій. Ця організація представляє Україну в Міжнародній асоціації тюремного служіння. Слід зазначити провідну роль Української Православної Церкви в діяльності місії.

Наступною важливою сторінкою співробітництва стало підписання 26 серпня 2011 року в Синодальному залі Київської Митрополії оновленої угоди між УПЦ та Державною пенітенціарною службою (ДПтС) України. Під документом поставили свої підписи Блаженніший Митрополит Київський і всієї України Володимир (на превеликий жаль, щойно пішов із життя) та Голова ДПтС України Олександр Лісіцков.

Нова угода закріпила умови поглиблення співробітництва між УПЦ і ДПтС України, а також визначила пріоритети співробітництва.

Метою Угоди є узгодження принципів, напрямів і форм співробітництва, спрямованого на дотримання конституційних прав осіб, позбавлених волі, щодо задоволення їх релігійних потреб, вимог законодавства України у сфері свободи совісті відповідно до правового статусу засуджених та осіб, узятих під варту, продовження традицій духовно-просвітницької роботи, засади якої було закладено Угодою про співробітництво від 25 листопада 1999 року. Угода передбачає підготовку методичних рекомендацій щодо проведення духовно-морального виховання, задоволення потреб персоналу, засуджених та осіб,

узятих під варту, у відправленні богослужінь, святих таїнств і треб, інших церковних обрядів, соціальну адаптацію й інтеграцію осіб після завершення терміну відбування покарання, створення та підтримку діяльності центрів соціальної адаптації та інших установ, що вживають заходи соціального патронажу звільнених осіб [3].

Новий договір відповідає реаліям сьогодення і має на меті допомогти священнослужителям, які несуть пастирське служіння в місцях позбавлення волі, плідно працювати заради духовної користі.

Значну і водночас надзвичайно важливу та потрібну роботу щодо координації духовно-пастирської діяльності в місцях позбавлення волі здійснює Синодальний відділ у справах пастирської опіки пенітенціарної системи, який є структурним підрозділом Священного Синоду УПЦ. Для досягнення поставлених завдань Синодальний відділ взаємодіє з ДПтС України. Документальною базою для такого співробітництва є Угода між УПЦ та ДПтС України, що була підписана 26 серпня 2011 р. Нині співробітництво відбувається за такими напрямками:

1. Сприяння в будівництві храмів і молитовних кімнат в установах кримінально-виконавчої системи, комплектування необхідною літературою, предметами церковного вжитку.

2. Залучення засуджених до позбавлення волі, а також осіб, які перебувають під наглядом кримінально-виконавчих інспекцій, до церковного життя, духовно-просвітницька робота з різними категоріями засуджених.

3. Катехизаторська робота та проведення бесід священників з особовим складом Державної кримінально-виконавчої служби України.

4. Відзначення та заохочення засуджених до позбавлення волі церковними відзнаками за кращі роботи з художньо-прикладної та літературної тематики, з участю у відповідних конкурсах.

5. Участь у науково-практичних конференціях і зборах як в Україні, так і за її межами за напрямками:

а) збори священників від кожної єпархії, відповідальних за співробітництво з обласними управліннями ДПтС України;

б) участь у міжнародних зустрічах з питань тюремного служіння.

6. Видавнича діяльність. Видання “Молитовника для засуджених”, періодичного видання Синодального відділу, а також публікація статей і матеріалів на сторінках періодичних видань ДПтС України.

Співробітники Синодального відділу регулярно, принаймні щомісяця, проводять релігійні заходи в пенітенціарних установах у різних областях України. Пріоритетними напрямками духовно-пастирської роботи є місія у виховних і жіночих колоніях. Співробітники відділу беруть участь у міжнародних зустрічах з питань тюремного служіння, міжнародних конкурсах тюремного мистецтва і поезії, зустрічах з питань духовно-пастирської опіки з православними тюремними капеланами з інших країн [4].

Нині діяльність УПЦ у виправних установах набуває все більш системного і сталого характеру. Наявність великої кількості засуджених, які потребують

Розділ II. Історія та теорія пенітенціаристики

духовної підтримки, зростання ролі релігії у повсякденному житті виправних установ вимагає продовження і зміцнення співробітництва між Церквою та пенітенціарною системою.

За статистикою ДПтС України регулярно відвідують богослужіння близько 38 тис. засуджених до позбавлення волі. Станом на 1 квітня 2014 р. у 181 установ і виконання покарань утримуються 122,1 тис. осіб, у тому числі: у 32 слідчих ізоляторах – 21,1 тис. осіб, у 141 кримінально-виконавчих установах відкритого та закритого типів – 100,1 тис. засуджених, у 7 виховних колоніях – 845 неповнолітніх засуджених. Крім того, виконуються покарання, не пов'язані з позбавленням волі (позбавлення права обіймати певні посади або здійснювати певну діяльність, виправні роботи, громадські роботи, звільнення від відбування покарання з випробуванням) стосовно 119, 6 тис. осіб. Таким чином, у сфері діяльності пенітенціарної системи перебувають майже 242 тис. ув'язнених і засуджених до різних видів покарань.

Можна стверджувати, що нині в установах виконання покарань створено необхідні умови для задоволення релігійних потреб засуджених. За сприяння Церкви і священнослужителів у кожній установі діють храми, каплиці, молитовні кімнати, створено духовні бібліотеки. Важливий виховний вплив справляє участь засуджених у будівництві та облаштуванні святинь. Це є цілком природним, оскільки в усі часи саме через храм йшла людина до каяття та духовного відродження.

Нині в органах й установах виконання покарань для задоволення релігійних потреб засуджених і пенітенціарного персоналу функціонують 143 культові релігійні споруди, з яких: 109 храмів, 27 каплиць, 7 молитовних будинків [5].

Духовне виховання людини не повинно обмежуватися лише відвідуванням богослужінь. Воно передбачає постійну наполегливу роботу над собою, викорінювання у своїй душі гріховних пристрастей, утримування від гріховних слів і помислів [6]. Окремої уваги заслуговують заходи, що спрямовані на підвищення рівня релігійної освіченості в середовищі засуджених. Свого часу видатний дослідник-пенітенціарист, відомий у всьому світі своєю благодійною діяльністю в тюрмах, британець Джон Говард, писав: “Засудженому необхідно надати моральну та релігійну освіту і виправити їхні нориви для їхньої власної користі й для користі суспільства” [7].

З вищезазначеною метою в установах виконання покарань започатковуються недільні православні школи для засуджених. Їх головне завдання – духовно-просвітницька робота з різними категоріями засуджених. З тими, хто бажає прийняти православну віру (первинна катехизація), з тими, хто регулярно відвідує Церкву, але бажає знати про православ'я більше (вторинна катехизація), а також з тими, хто бажає отримати відповіді на хвилюючі його питання (консультування). Як свідчить практика, засуджені, які відвідують недільну православну школу, відрізняються від інших кращою поведінкою. Вони менше порушують режимні вимоги, ввічливо спілкуються з адміністрацією та іншими засудженими, сумлінно працюють, виконують

громадські доручення. Тому всі вони, як правило, звільняються умовно-достроково.

Важко переоцінити важливість релігійних заходів, які здійснюються священнослужителями УПЦ в органах і установах виконання покарань по всій Україні. Серед них особливої уваги заслуговують: проведення Всеукраїнського хресного ходу в установах виконання покарань; виставки робіт з художньо-прикладної творчості засуджених до позбавлення волі.

Важливо зазначити, що Церква бере під свою духовну опіку не тільки засуджених, а й численний персонал пенітенціарної системи, а це близько 50 тис. осіб. Священики постійно здійснюють духовно-пастирську опіку та проводять духовно-просвітницьку роботу з пенітенціарним персоналом в усіх органах і установах виконання покарань.

Особливо важливе співробітництво УПЦ та ДПтС України у здійсненні Церквою духовного наставництва та опіки курсантів відомчих навчальних закладів, майбутніх пенітенціаріїв. Нині підготовку майбутніх фахівців для пенітенціарної системи здійснюють Інститут кримінально-виконавчої служби (м. Київ) та Чернігівський юридичний коледж. Відомчі навчальні заклади ДПтС України плідно співробітничать з УПЦ для виховання курсантів і слухачів у дусі православ'я, формування особистості майбутнього працівника пенітенціарної системи на засадах моралі, доброти, милосердя. Серед розмаїття заходів, які здійснюють священнослужителі УПЦ, особливу роль відіграє духовно-просвітницька робота. Однією з форм такої роботи є співробітництво Інституту кримінально-виконавчої служби і Київської Духовної академії і семінарії (КДАіС).

Так, у листопаді 2013 року з ініціативи кафедри пенітенціарної педагогіки та психології Інституту у стінах КДАіС був проведений круглий стіл на тему "Співпраця духовенства та пенітенціарного персоналу з питань реалізації пенітенціарних ідей Г. О. Радова". Такі науково-практичні заходи сприяють розширенню професійного світогляду, духовному зростанню як курсантів Інституту кримінально-виконавчої служби, так і студентів КДАіС.

Нині в Україні крок за кроком набуває розвитку капеланське служіння у місцях позбавлення волі. Останнім часом відчувається підтримка в цьому питанні з боку держави. Так, до Верховної Ради України внесено законопроект № 3233 щодо регулювання діяльності капеланів в органах та установах, що належать до сфери управління ДПтС України. Ця законодавча ініціатива є результатом спільної роботи фахівців Верховної Ради України, ДПтС України та представників заінтересованих конфесій, що входять до складу Всеукраїнської Ради Церков і релігійних організацій. Прийняття згаданого закону сприятиме ефективному формуванню інституту в'язничного капеланства, дасть змогу примножити здобутки взаємодії УПЦ і ДПтС України.

Таким чином, в умовах реформування вітчизняної пенітенціарної системи плідне співробітництво УПЦ і ДПтС України надає додаткові можливості для створення системи справжніх духовних цінностей у житті засуджених, що сприятиме їх виправленню, ресоціалізації та соціальній адаптації після

Розділ II. Історія та теорія пенітенціаристики

звільнення. Взаємодія ДПтС України з Церквою також створює умови для духовно-просвітницької роботи з пенітенціарним персоналом і курсантами відомчих навчальних закладів. Спільні зусилля УПЦ та ДПтС України, котрі спрямовані на реалізацію зазначених питань, сприяють втіленню в життя християнських ідей та цінностей, примноженню добра, миру та злагоди в нашій Державі.

Список використаних джерел

1. Архієпископ Львівський і Галицький Августин. Про соціальну роботу з засудженими [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://archiv.orthodox.org.ua/page-1360.html>
2. Становлення та розвиток пенітенціарної системи України : посіб. / [С. О. Богунов, О. А. Дука, І. М. Копотун та ін.]; за заг. ред. канд. юрид. наук, заслуженого юриста України О. В. Лісіцкова. – К. : Державна пенітенціарна служба України, Ін-т крим.-викон. служби, 2013. – 108 с.
3. На шляху до преображення [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http://kvs.gov.ua/zmi/Buklet2013\(16_09_2013\)1.pdf](http://kvs.gov.ua/zmi/Buklet2013(16_09_2013)1.pdf). – Загол. з екрану.
4. Річний звіт про роботу Синодального відділу у справах пастирської опіки пенітенціарної системи [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://orthodox.org.ua/article/r%D1%96chnii-zv%D1%96t-pro-robotu-sinodalnogo-v%D1%96dd%D1%96lu-u-spravakh-pastirsko%D1%97-op%D1%96ki-pen%D1%96tents%D1%96arno%D1%97-sis-1>
5. Загальна характеристика Державної кримінально-виконавчої служби [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.kvs.gov.ua/peniten/control/main/uk/publish/article/628075;jsessionid=E40BBDD3B8C47D3FD6443879954B079B>
6. Луцький І. М. Людина і мораль : моногр. / Луцький І. М. – Івано-Франківськ : Місто НВ, 2011. – 210 с.
7. Радов Г. Пенітенціарна ідея: Думки на тему / Радов Г.; вступ. ст. В. Синьов. – К. : МП “Леся”, – 288 с.